

Hein Viljoen

Van Dido tot Penelope

Creolisering van de klassieken bij Elisabeth Eybers

In dit artikel onderzoekt professor Afrikaans en Nederlands aan de North West University Hein Viljoen hoe dichteres Elisabeth Eybers de grote klassieke reisteksten, de Odyssee en de Aeneis, haar poëzie creoliseert. Hij laat aan de hand van de gedichten 'Dido se afskeid', 'Circe', 'Amasone' en 'Besluit' zien hoe teksten via creolisatie netwerken aangaan van begrip en een principe van deconstructie en communitas. Kenmerken die hij signaleert zijn vermenging, lokalisatie, aanpassing en dialogisering. Viljoens analyses laten zien hoe Eybers zich klassieke thema's eigen maakt en de klassieke werken in haar poëzie inpast. Ze creëert op die manier aangrijpende beelden van verlangen en liefde, die tegelijkertijd kritisch zijn op mannelijke hegemonie.

Veel van de grootste werken in de wereldliteratuur zijn gebaseerd op een reis: Odysseus' tien jaar lange reis, Dantes reizen door hemel en hel, de zwervende ridder van La Mancha op zoek naar avontuur en de omzwervingen van Bloom door Dublin. In de Afrikaanse literatuur zijn er ook vele reizende figuren, zoals de heer Du Toit in *Die koningin van Skeba* (1898), Gysbrecht Edelhart in *Die mugu* (1959) van Etienne Leroux, of Thuli Khumalo in de roman *Die biblioteek aan die einde van die wêreld* (2019) van Etienne van Heerden.

Op reis gaan is een belangrijke menselijke handeling – zo basaal dat het in de cognitieve metafoorthorie de basis vormt van een reeks metaforen waarin zaken als het leven, een carrière of een huwelijk als een reis beschreven worden. Je vertrekt op een bepaalde dag vanaf een bepaald punt, stopt op verschillende plaatsen, komt obstakels of gunstige wind tegen, ondervindt vertragingen en bereikt uiteindelijk je bestemming. Als de huwelijksboot niet ondertussen al op de klippen is gelopen (Kövecses en Benczes 2010: 4).

Elisabeth Eybers (1915-2007), de eerste prominente Afrikaans-schrijvende dichteres, heeft in haar poëzie op een aantal plaatsen gegevens uit de grote klassieke reisverhalen van de *Aeneis* en de *Odyssee* verwerkt. Hoe ze dit precies doet, onderzoek ik in dit artikel.

Eybers debuteerde in 1936 met *Belydenis in die skemering*. Haar vroege werk sluit sterk aan bij de confessionele lyriek en schoonheidsverheerlijking van dichters zoals C.M. van den Heever, W.E.G. Louw en N.P. van Wyk Louw, die ook debuteerden in de jaren dertig. In zijn studie van deze *Digters van Dertig* typeerde Opperman Eybers' werk als 'de vrouwelijke aanvulling' op de overwegend mannelijke traditie van die tijd

(1953: 351). Ze deelt het streven naar zuivere woorden van auteurs in de jaren dertig en is zich sterk bewust van de Engelse en Nederlandse poëtische tradities. Haar vroege werk sluit aan bij het werk van onder andere Jacques Perk en Alfred Lord Tennyson. Kenmerkend is dat ze vooral uitdrukking geeft aan thema's die gerelateerd kunnen worden aan vrouwelijkheid: liefde, zwangerschap, geboorte en moederschap zijn thema's die voorkomen in bundels zoals *Die stil avontuur* (1939) en *Die vrou en ander verse* (1945).

Vanaf *Die helder halfjaar* (1956) schrijft Eybers strakkere en nuchterdere poëzie over universeel menselijke ervaringen als verlies, desillusie en veroudering. Deze thema's komen nog sterker naar voren in de negen daaropvolgende bundels, met titels als *Onderdak* (1968), *Einder* (1977), *Noodluik* (1989), *Winter-surplus* (1999) en tot slot *Valreep / Stirrup-cup* (2005), waarmee ze een formidabel oeuvre opbouwde.

Hoewel Eybers niet zo'n verbeterde reiziger is als Joan Hambidge, maakt ze in haar werk wel een aantal belangrijke reizen. De belangrijkste is zeker haar 'oortog', zoals ze het noemt in 'Immigrant', van Zuid-Afrika naar Nederland na haar scheiding (Eybers 2004: 269). Eybers woonde sinds 1961 in Amsterdam. In haar werken – die sindsdien gelijktijdig verschenen in Zuid-Afrika en Nederland, geschreven in het Afrikaans – zijn vervreemding en ontheemding belangrijke thema's (Jansen 1996: 1). In Nederland wordt haar werk met veel waardering ontvangen en vaak bekroond. In 1974 ontvangt ze de Herman Gorterprijs voor haar verzameling *Kruis of munt* (1973) en voor haar oeuvre ontvangt ze in 1978 de Constantijn Huygensprijs en in 1991 de P.C. Hooftprijs (Jansen 1996: 52-53).

Creolisering

'Verwerken' is een term die algemeen gebruikt wordt voor de manier waarop een auteur het werk van een andere auteur citeert, wijzigt, toe-eigent, leent of zelfs plagiëert. 'Na-apen' wordt het in ongunstige zin genoemd; 'vertalen' of 'nabootsen' in een gunstigere uitleg. 'Creoliseren', het vermengen van tradities of culturen in (meestal koloniale) contactsituaties, is een veelzeggende beschrijving voor de manier waarop een auteur naar het werk van een andere auteur 'terugschrijft'; het zogezegd bekritiseert, vervormt en aanpast voor een eigen doel.

De taalkundige term 'creolisering' refereert naar het proces waarbij een pidgintaal¹ door een volgende generatie sprekers wordt geleerd en deze taal zo hun moedertaal wordt. Deze nieuwe taal heeft vaak de syntaxis van de lokale taal, maar de woordenschat van de dominante taal. In creoolse talen worden andere talen zo radicaal geherstructureerd. Tijdens het creoliseringsproces wordt de structuur van de taal uitgebreid, de zeggingskracht vergroot en de grammatica gereorganiseerd, bijvoorbeeld door de ontwikkeling van een werkwoordsysteem of van complexe syntactische

1 Een pidgintaal is een gemengde en vereenvoudigde taal voor communicatie tussen sprekers die geen gemeenschappelijke taal hebben.

structuren (Holm 2000: 4-9). Dit proces helpt het begrijpen van uitgebreide wederzijdse of asymmetrische uitwisselingen, ‘besmettingen’ en taalvariëaties op basis van (neo)koloniale machtsverschillen en wereldwijde mediacirculatie (Lionnet 2016).

Een van de belangrijkste theoretici van creolisering is Édouard Glissant. In zijn *Poetics of relation* (2006: 11) legt hij uit dat creolisering een principe is van *rhizomatisch* en *niet-logocentrisch* begrip. Rhizomatisch, omdat hij creolisering verbindt met disseminatie, veelheid en diversiteit. Daartegenover staat voor Glissant de wortel als een totalitair streven naar een enkele, unieke eenheid. Hier leunt hij aan bij de opvattingen van Deleuze en Guattari (1987: 7, 21) over de tegenstelling tussen rhizoom als beginsel van verbinding en veelvoudigheid en de enkelvoudige wortel als beeld van een binaire, hiërarchische, boomachtige logica. Creolisering is een netwerkachtige manier van begrip. Niet-logocentrisch betekent dat creolisering niet te herleiden is tot één logos of oorsprong, maar deel uitmaakt van een netwerk – het is ‘relationeel’, in de taal van Glissant. Creolisering is een principe van deconstructie en *communitas*. Grofweg kan deconstructie omschreven worden als een herschrijving van een oppositie, waardoor zich een nieuw concept opdringt (Lucy 2004: 13). *Communitas* duidt de ontwikkeling van een nieuwe manier van samenleven aan, als gevolg van het overschrijden van een drempel en het opschorten van de gangbare regels in een overgangstoestand, bijvoorbeeld tijdens een initiatieritueel. De ruimte voorbij die drempel is een tussenruimte waarbinnen creatieve herschikking mogelijk wordt (Turner 1975: 47).

In het licht van de etymologie (van het Spaanse *criollo*, wat ‘hier’, ‘van deze plaats’ betekent, Schwegler 2003) en het gebruik ervan in de taalkunde (Arends, Muysken, & Smith 1995), heeft creolisering mijns inziens drie belangrijke kernen van betekenis. Dit zijn de vermenging van culturen en tradities die leiden tot radicaal nieuwe vormen, aanpassing aan of herschrijven naar het lokale, en uitbreiding van de woordenschat, structuur en zeggingskracht van een instrumentele of communicatieve vorm naar een moedertaaltraditie. In de lokalisering is er onvermijdelijk ook een kritische dimensie – een relativering en dialogisering (in de zin van Bakhtin 1981) van de hegemonie.

Opvallend aan Eybers’ Amsterdamse werk is dat ze Nederlandse woorden en uitdrukkingen invlecht in haar gedichten. Dit leidt tot een ‘uitsonderlike wisselwerking van Nederlandse en Afrikaanse leksikale, morfologische, syntactiese en idomatische subtiliteiten in Eybers se gedigte’ (Jansen 1996: 168). Nederlandse lezers vinden daarom het Afrikaans van Eybers’ gedichten vreemd, terwijl Afrikaanse lezers de Nederlandse wereld in haar poëzie even vreemd vinden. Deze ‘dubbele poëtisiteit’ verklaart voor Jansen deels de hoge waardering voor haar werk (258-259), maar is voor haar ook iconisch voor Eybers’ ontheemding en vreemdelingschap in Nederland en haar zoektocht naar evenwicht (275). Met andere woorden: in haar Amsterdamse werk spreekt Eybers met een stem uit de (voormalige) kolonie, maar in het accent van het moederland. Ze creoliseert het Nederlands, en decreoliseert het Afrikaans gedeeltelijk ook.

Creolisering uit de *Aeneis*

Al in haar tweede bundel, *Die stil avontuur* (1939), verwerkte Eybers een episode uit Virgilius' *Aeneis*, namelijk het verhaal van Dido en Aeneas:

DIDO SE AFSKEID

Die dor gloed van jou lippe aan my bors,
die smekend-teer maar dwingende gebaar
van hunkering, het my eie wrede dors,
my snak na volle selfverraad, verklaar.

Toe het die eensaamheid van siel en lyf
die muur van my hooghartige verweer
verbreek en ons blind na mekaar gedryf...
Ek het gevind: ek kan nie weer ontbeer.

Gaan nou: jy moet oor wye seë swerf—
Die gode roep, Aeneas! Jou land is ver...
My tog is klaar: ek sterf waar liefde sterf.

Maar as jy weldra langs die maspaal staan
sal jy die sterre sien verbleek wanneer
my vlammebaken teen die nag opslaan. (Eybers, 2004: 37)

Het 'stille avontuur' in de titel van de bundel is het avontuur van leven en liefde, van zwangerschap en de geboorte van een kind, vreugde en pijn, tijdelijkheid en eeuwigheid. In dit gedicht spreekt Dido, de vrouw die Aeneas moest achterlaten om de opdracht van de goden uit te voeren, namelijk het stichten van Rome. Dido stuurt hem verder op zijn reis, maar haar eigen reis is voltooid – ze 'sterft waar liefde sterft', kinderloos.

Eybers blijft redelijk trouw aan het verhaal van Dido en Aeneas in de *Aeneis* (Boek 4), maar verkort het drastisch en legt de nadruk op Dido's persoonlijke behoefte aan intimiteit, los van haar positie als heerser over Carthago en haar soms ongemakkelijke relatie met de heersers rondom haar heen (Muller: 11).

Er zijn twee bewegingen zichtbaar in het gedicht. De eerste strofen beschrijven Dido's reactie op Aeneas' lichamelijke verlangen naar haar. Dit leidt tot 'volle selfverraad' en het afbreken van 'die muur van my hooghartige verweer'. Het proces is blind, zelfs irrationeel. De eenzaamheid van haar ziel en lichaam wordt overwonnen; haar behoefte aan intimiteit, haar 'eie wrede dors' dat hier betekenisvol op 'bors' rijmt, wordt vervuld.

Hoewel ze een fysieke en spirituele vervulling vindt, zoals blijkt uit de woorden 'ek het gevind ek kan nie meer ontbeer', stuurt ze Aeneas toch weg. Hij moet nog ver rei-

Illustratie Liese van 't Hoog.

zen, maar haar reis is voltooid. Haar ‘vlammebaken’ zal echter de sterren doen vervagen. De grote vuurstapel waarop ze zelfmoord pleegt, zal de duisternis verlichten.

Het lijkt erop dat de dichteres zich hier heeft ingeleefd in de mentale toestand van Dido en haar emoties van zelfopoffering en overgave probeerde te belichamen. Dido’s verlangen en pijn passen perfect in de complexe contrasten van de bundel. Het stille avontuur van het leven is ingewikkeld en vol tegenstrijdigheden. Hier veranderde Eybers het grote drama van de oprichting van een natie, en Dido’s plaats daarin, in een persoonlijke relatie en een liefdesdrama.

Creolisering uit de *Odyssee*

Dido’s ‘wrede dors’ komt terug in Eybers’ vierde bundel, *Die ander dors* (1946). De titel is ontleend aan het gedicht ‘Hagar’, waarin de in de Bijbel opgevoerde Hagar, Abrahams weggestuurde dienstmeisje met wie hij een kind kreeg, spreekt. Haar dorst is veel meer dan een lichamelijke dorst: hij is ook een geestelijke dorst en, zoals bij Dido, een erotische dorst; een verlangen naar intimiteit. De bundel bevat een aantal figuren die worden opgetekend aan de hand van hun verlangen, onvervuldheid, vervulling en pijn: naast Hagar ook John Donne, Emily Dickenson, Maria Magdalena en Circe.

Eybers beschreef het thema van de bundel als ‘die menslike of miskien meer spesiefiek vroulike drang na liefde en begrip..., met die onafskeidelik daaraan verbonde ervaring van ontnugtering, gemis en vereensaming’ (Eybers 1978: 105). Binnen dit thema

creoliseert Eybers de Circe-episode uit de *Odyssee*. Ze introduceert Circe en laat opnieuw de nadruk op lichamelijke intimiteit vallen. Circe speelt hier de rol van de vrouw als een lichamelijke trooster die zacht en teder is, in tegenstelling tot de kracht van de man. Maar noodlottig staat ze ‘smartlik gespanne en gestrek’ ‘tussen haar boeie en haar vlerke’ – tussen gebondenheid en vrijheid. De belangrijke woorden ‘ontbeer’ (die rijmt op een van Eybers’ sleutelwoorden, ‘teer’) en ‘tog’ uit ‘Dido se afskeid’ komen hier terug.

CIRCE

Luister jy nog? My stem is sag,
my liggaam is so diep en teer:
vergun my om nog hierdie nag
die weemoed uit jou oë te weer.

Vertoef nog tot die daeraad, dat
jy vry mag wees om hiervandaan
‘n man se verre weë wat
ek net maar vaag vermoed te gaan.

Die onversteurbare, die sterke,
dit moet jy bly, ook wanneer ek
tussen my boeie en my vlerke
smartlik gespanne en gestrek

jou wil belet omdat ek nog
nie weet hoe ek jou kan ontbeer
wanneer jy vir jou nuwe tog
die boegspriet teen die branders keer. (Eybers 2004: 99)

Eybers portretteert Circe hier als een troostende vrouw in plaats van als een boze, sensuele, fatale vrouw die mannen verleidt en betovert. Net zoals Dido voor Aeneas laat Circe Odysseus hier gaan om ‘n man se verre weë’ te volgen. Het voelt bijna alsof het lot van een vrouw is om altijd verlaten te worden door een man die actief zijn doel nastreeft; alsof de liefde van een vrouw noodzakelijkerwijs ook verlies inhoudt.

Creolisering van de klassieke traditie in *Die helder halfjaar*

Met *Tussensang* (1950) maakte Eybers volgens Spies een einde aan haar Dertigerperiode en voorzag ze een vernieuwing die ‘glansend in vervulling’ zou gaan met *Die helder halfjaar* (1956) (1998: 432). De bundel is volgens haar vooral vernieuwend omdat hij de herkenbare persoonlijkheid van een vrouw van middelbare leeftijd toont: ze kan het leven relativeren maar heeft ook haar levensdrift behouden. In *Die helder halfjaar* gaat

het nog steeds vooral over persoonlijke ervaringen, liefde en alledaagse dingen. De titel suggereert een bijzondere maar in de tijd duidelijk afgebakende periode, met beperking als een belangrijk thema.

In het bekende gedicht 'Amasone' staat het contrast tussen vrijheid en beperking, een van de sterkste contrasten in haar werk, centraal in de manier waarop Eybers de klassieke traditie creoliseert (Eybers 2004: 156).

Kryglustig, kuis en skoon soos Artemis,
knak ek my voor geen swakkeeling-tiran:
die hoefslag van my hart word nooit gesus
deur flou en slinkse luste van 'n man.

My vingers wat die boogsnaar singstyf span,
my vuus wat hooggehef die jagspies hou,
hom trefgewis laat suis, sal nooit ontspan
tot knutseltaak van wieg en weefgetou.

Gespierde hings, my teuelgreep tem jou trots,
boetseer die ritme van jou vaart en streef
jou taaigekromde nek dat ons oor rots
en slote en struikse sweef soos oor fluweel.

My soepel ledemate ken één drif:
glad, soos 'n eikel in sy doppie, pas
die koepel van jou ribbe en ruggraatrif
in my gevurkte liggaamsholte vas.

Hier gebruikt de dichteres een van de heroïsche vrouwelijke krijgers als beeld voor vrijheid waarbij ook de tegenstelling tussen man en vrouw naar de voorgrond drijft. De nadrukkelijke alliteratie van de eerste twee verzen benadrukt de kracht van de spreker. 'Man' wordt veelzeggend gerijmd op 'swakkeeling-tiran', wat het contrast tussen de veerkrachtige oorlogszucht (en lust) van de vrouw en de 'flou en slinkse luste' van de man versterkt.

Het lyrisch ik drukt een zekere inspanning uit. Ze spreekt over de 'hoefslag van [haar] hart.' Haar hart klopt als een paard dat galoppeert – ze is zelf een paard: een vrije geest, in feite een vrij lichaam met een vrije en driftige natuur, maar onder hoge spanning geplaatst om haar oorlogszuchtige doel te bereiken. Let op de woorden van inspanning: 'singstyf span', 'hooggehef hou', 'trefgewis laat suis'.

Het zijn niet alleen de wapens die ze beheerst; ze beheerst ook haar 'gespiede hings'. Het paard spant zich evenzeer in: hij is gespierd, zijn nek is 'taaigekrom'. Maar zoals ze de pees van inspanning laat zingen, beheerst ze ook de hengst: haar 'teuelgreep' (ook een inspanningsbegrip) 'tem' zijn trots en 'boetseer...[sy] vaart',

‘streel...[sy] nek’. Door haar inspanning verandert ze de kracht van de hengst in iets moois. Ze maakt er uiteindelijk een soepele, ritmische zweefvlucht van die – ironisch genoeg – ‘fluweel’ wordt genoemd. Het is geen ‘knutseltaak’ (zoals ze vrouwentaken minachtend noemt), maar uiteindelijk toch een verfraaiingsproces; een proces van geweld gebruiken voor haar doel; van boetseren en stileren; van esthetisch maken.

De laatste strofe is nogal duister. Ze beschrijft een bijzonder intiem samenzijn met de ‘gespierde hings’. Is dit een volledige afwijzing van de omgang met de man? Of is het een sterke seksuele vereniging met het paard, volgens het beeld ‘glad, soos ‘n eikel in sy doppie, pas’? Toch één worden met een mannelijke entiteit, ondanks de afwijzing van de man? Ze lijkt hier, bijna uitdagend, een alternatief seksueel object als de man te verkondigen. Het paardenlichaam wordt beschreven met ruwe geografische beelden (‘koepel’, ‘ruggraatrif’) en staat symbool voor mannelijkheid – gecontroleerd, esthetisch gemaakt door de vrouw. Het gedicht bevraagt en ondermijnt de fysieke en seksuele kracht van de man en draagt hiervoor een alternatief aan. De klassieke topos van de Amazone wordt hier dus gebruikt om de mannelijke macht te creoliseren en de ondergeschiktheid van de vrouw eraan af te wijzen.

Dat men de verlangens van de Amazone ook in een bredere context moet begrijpen, blijkt uit het sleutelgedicht ‘Slapwandelande kind’ (Eybers 2004: 141). De geest van het kind wordt hier expliciet beschreven in beelden van gevangenschap: ‘die smal kluis van been en bloed’; dit ‘spook soos ‘n sperwel in ‘n wip’. De geest van het kind is een sterke roofvogel die de vrijheid achtervolgt. Alleen in ‘die dieptes ánderkant die slaap/ soos deur ‘n breë donker vloed/ gespoel, gewentel’ kan de geest een graad van vrijheid bereiken en wraak nemen op zijn gevangenschap.

Verderop in het gedicht is er sprake van ‘die wye land/ waaruit die lewe haar moes haal’ en wordt beschreven dat het kind verlangt naar dat land terug te keren. De wereld achter de slaap is donker, dynamisch, waterig, breed, wijd – en als zodanig sterk in contrast met de beelden van ingeperkt of opgesloten zijn. Dit besef van de ‘breë, donker vloed’ waartoe de slaap toegang geeft, bevat duidelijk de symbolistische topos van de twee werelden: deze wereld en de andere, rijkere wereld die alleen toegankelijk is via droom, slaap of verbeelding.

Die grotere, bredere kracht of drift is ook aanwezig in ‘Veertienjarige’, ‘Ná dertig jaar’ en in ‘Amasone’. Ze wordt getemd, esthetisch behandeld, ingetogen; ze kristalliseert in vorm, patroon en zegging, zoals in de beroemde (maar ironische) woorden van ‘Röntgenfoto’, ‘soos elke ware kunstenaarswerk/ tot die essensie ingeperk’ (Eybers 2004: 159).

Het idee van omzetting van de realiteit tot iets esthetisch door begrenzen, temmen, sturen etc. zit heel sterk in de bundel en wordt in verschillende variaties uitgewerkt. De andere, rijkere wereld lijkt afwezig in sommige gedichten, zoals ‘Melkkantien’ of ‘Wekker’, maar in weer andere teksten kan ze worden ontdekt in een alledaags gegeven, zoals in ‘Piet-my-vrou’, waar de ‘drie dun note’ van de piet-my-vrou, een Zuid-Afrikaans vogel, de rationele weerstanden doorbreken (Cloete 1970: 34).

Kortom, de bundel is een creolisering van de mannelijke hegemonie, maar ook van

de rationele hegemonie: de inperking door de rede. In de gedichten wordt bewogen van de viering van ‘natuurlijke’ beperkingen naar een ironisering ervan. Creolisering is dus het hele proces van verzet tegen de beperkingen; de ontsnapping uit de beperkingen van traditionele rollen, van conventie, van rationaliteit en van de realiteit.

Creolisering van de klassieken in *Balans*

De bundel *Balans* van 1962 is ontstaan in de overgangsperiode van de verhuizing van de dichteres naar Nederland en bevat daarmee de eerste tekenen van de wisselwerking tussen Nederland en Zuid-Afrika (en Nederlands en Afrikaans) in haar werk (Eybers 2004: 225-283).

Balans is een toepasselijke titel, want uit de bundel blijkt duidelijk de wens om het contrast tussen hoofd en hart, tussen geest en emoties in het werk te balanceren. Een aantal andere tegenstellingen in haar werk worden in evenwicht gebracht: thuis zijn vs. vervreemd zijn, een statische toestand vs. dynamiek, vrij zijn vs. opgesloten zijn. Maar het evenwicht is niet gemakkelijk te bereiken, en er wordt altijd gesproken over weerstand, verdediging of een of andere tegenbeweging. De ‘opslagsonneblom’ in ‘Sonneblom’ (Eybers 2004: 236) ‘trotseer’ de avondschemering: hij biedt weerstand tegen de schemering die alles smooit, verteert of uitdooft; hij maakt een tegenbeweging. Evenzo vormen ‘trotseer’ en zijn synoniemen sleutelwoorden van de bundel. ‘Beraad’ eindigt niet zonder reden met de woorden ‘Ek weeg/die prys van ewewig’ (Eybers 2004: 238).

Het gedicht dat min of meer de overgang van de dichteres van Zuid-Afrika naar Nederland markeert, is ‘Besluit’ (Eybers 2004: 267).

Die golfstroom laat my – uit ‘n oop verskiet
in hierdie koers getregter – nooit meer los.
Op steil Itaka flikker nog vannag
wit marmergroewe, vlymende kwartsiet,
alwyn en kaktus, wag-‘n-bietjie-bos.
Die jong maan het sy angel opgelig
maar aan die boegkant glim die einder sag.
My voetsole onthou die diep venyn
van te veel letsels: selfs die sober pyn
– jou swye – buig my roerpen nie meer terug

Het gedicht begint met een contrast tussen vrijheid en openheid (‘oop verskiet’) en een beeld van inperking (‘in hierdie koers getregter’). Dit wordt gevolgd door de reeks beschrijvingen van ‘steil Itaka’ die allemaal hard en afwerend zijn, stekelig, vol doornen, maar ook gevangenschap suggereren. Scherp in contrast hiermee is het beeld in regel zeven: ‘maar aan die boegkant glim die einder sag’. Het is minder scherp, met de belofte van de komende dageraad – in tegenstelling tot de nachtelijke flikkeringen op Itaka. De negatieven aan het begin en het einde benadrukken dat de koers onomkeer-

baar is; dat de golfstroom te sterk is. ‘Getregter’ is een leidingsbeeld: een begrenzende ruimte die zoals een leiding toegang geeft tot andere ruimtes, open ruimtes; tot vrijheid.

Wat ook opvalt is de creolisering: het klassieke verhaal van Odysseus en Penelope wordt vermengd met typisch Zuid-Afrikaanse zaken. Je kunt waarschijnlijk nog marmer, kwartsiet en cactus vinden op Itaka, maar helemaal geen *alwyn* en *wag-‘n-bietjiebos*. En met het woord ‘golfstroom’ wordt ook de hele situatie naar Europa (en Nederland) verplaatst, want daar leidt deze sterke zeestroming naar toe. Het gedicht suggereert dat Zuid-Afrika, net als Itaka, een soort ongenaakbare gevangenis is voor de spreker, maar dat Europa de nieuwe mogelijkheid van vrijheid en hoop in zich draagt. De spreker laat de dingen achter die littekens veroorzaakten op haar voetzolen (en natuurlijk niet alleen daar) en zet een nieuwe koers uit. Het nachtelijke landschap waarin zelfs de maan pijnlijk kan steken (een angel heeft) breekt open voor een nieuwe dag. Deze keer is het echter – als we gegevens uit het leven van de dichteres halen – Penelope die Odysseus zwijgend op Itaka achterlaat; de vrouw die het actieve principe vertegenwoordigt. En dit staat in contrast met ‘Circe’ of ‘Dido se afscheid’ waar de vrouw degene is die afscheid neemt van de vertrekkende man.

De creolisering wordt duidelijker wanneer de andere grote figuren in het gedicht worden opgemerkt. Opperman hoort echo’s van Walter de la Mare, Christina Rossetti en Tennyson in het werk van Eybers (1953: 382 o.a.). In ‘Besluit’ zijn er drie dingen die mogelijk verband houden met Tennysons beroemde ‘Ulysses’: de ‘barren crags’, het leidingsbeeld van de boog (een triomfboog eigenlijk, dus veel breder en guller dan de trechter van Eybers) en het beeld van de maan en de zonsondergang (Tennyson 2008: 147-148, eigen cursivering).

It little profits that an idle king,
By this still hearth, among these *barren crags*,
Match’d with an aged wife, I mete and dole
Unequal laws unto a savage race
(...)
Yet all experience is an *arch* wherethro’
Gleams that untravell’d world, whose margin fades
For ever and for ever when I move.
(...)
The lights begin to twinkle from the rocks:
The long day wanes: *the slow moon climbs*: the deep
Moans round with many voices. Come, my friends,
‘Tis not too late to seek a newer world.
Push off, and sitting well in order smite
The sounding furrows; for my purpose holds
To sail *beyond the sunset*, and the baths
Of all the western stars, until I die.

Waar Tennysons' Ulysses heel doelbewust verder vaart, wordt de spreker van Eybers meegesleept (ook al heeft ze het roer in handen). En achter de figuur van Ulysses rijst een andere grote figuur op, namelijk Dante – want Tennysons gedicht is onder meer gebaseerd op Dantes beschrijving van Odysseus en zijn reis naar goedheid en kennis in zijn *Inferno* (xxvi, 90-142, *Princeton Dante Project* (2.0), 1997-2000). Een andere grote figuur achter Tennysons Ulysses is Christopher Columbus (Nohrnberg 2009).

Eybers maakte het verhaal niet alleen persoonlijk, maar ook heel lokaal door het geografisch om te buigen naar haar ballingsruimte, Nederland. De drie motieven van onvrijheid, het achterlaten van littekens en inperking komen uit dit gedicht duidelijk naar voren – en ook, in schril contrast, vrijheid en ongebondenheid. De titel is treffend dubbelzinnig: het geeft zowel het einde van iets aan, als een wilsbesluit om een ander koers te gaan sturen.

Heel opmerkelijk is dat Eybers haar Penelope hier net als Odysseus de wijde wereld in liet varen op zoek naar vrijheid, want Penelope is bij uitstek het prototype van de wachtende vrouw. Zo wordt ze ook geportretteerd in Njabulo Ndebeles roman *The Cry of Winnie Mandela* (2003). Ndebele maakt van haar echter ook een figuur die al 2000 jaar lang rondzwerft om samen met vrouwen te reflecteren op de last van onvoorwaardelijke trouw die ze symboliseert. Het zou verhelderend zijn om te vergelijken hoe Eybers en Ndebele beiden de klassieke figuur van Penelope in het licht van moderne opvattingen over het vrouw-zijn creoliseren.

Literatuur

- Arends, Jacques, Pieter Muysken & Norval Smith** (eds.), *Pidgins and Creoles. An introduction*, Amsterdam 1995.
- Bakhtin, M. M.**, *The Dialogic Imagination. Four Essays*, Austin 1981.
- Burke, Peter**, *Cultural hybridity*, Cambridge 2010 (3e dr.).
- Cloete, Theunis Theodorus**, 'Elisabeth Eybers se poësie vroulik?'. In: Theunis Theodorus Cloete (red.), *Kaneel. Opstelle oor die letterkunde*, Kaapstad 1970: 29–34.
- Deleuze, G. & Guattari, F.**, *A thousand plateaus. Capitalism and schizophrenia* (trans B. Massumi), Minneapolis 1987.
- Eybers, Elisabeth**, *Voetspad van verkenning. Kritiese opstelle* (ed. J.C. Kannemeyer), Kaapstad 1978.
- Eybers, Elisabeth**, *Versamelde gedigte*, Kaapstad 2004.
- Glissant, Édouard**, *Poetics of relation* (trans. Betsy Wing), Ann Arbor 2006.
- Holm, John**, *An introduction to pidgins and creoles*, Cambridge/New York 2000.
- Jansen, Ena**, *Afstand en verbinteniss. Elisabeth Eybers in Amsterdam*, Pretoria 1996.
- Kövecses, Zoltán & Réka Benczes**, *Metaphor. A practical introduction*, New York/Oxford 2010.
- Lionnet, F.**, 'Creole (creolization)'. In: John Stone (ed.), *The Wiley Blackwell encyclopedia of race, ethnicity, and nationalism*, Chichester 2016: pp?.
- Lucy, Niall**, *A Derrida Dictionary*, Malden 2004.
- Muller, L.-M.**, 'Die vrou in haar eie verse. Die resepsie van die *Aeneïs*, *Ilias* en *Odusseia* in die gedigte van Elisabeth Eybers' (ongepubliceerd).
- Ndebele, Njabulo S.**, *The Cry of Winnie Mandela*, Northlands 2013.
- Nohrnberg, James**, 'Eight Reflections of Tennyson's "Ulysses"'. In: *Victorian Poetry*, 47 (2009) 1: 101-150.

Opperman, D.J., *Digters van Dertig*, Kaapstad 1953.

Princeton Dante Project (2.0), <<https://dante.princeton.edu/pdp/>>, laatst geraadpleegd: 05-01-2022.

Schwegler, Armin, 'The linguistic geography of "criollo" in Spanish America'. In: Gordon Collier & Ulrich Fleischmann (eds.), *A pepper-pot of cultures*, Amsterdam 2003: 45-65.

Spies, L., 'Elisabeth Eybers (1915-)'. In: H.P. Van Coller (red.), *Perspektief en profiel. 'n Afrikaanse literatuurgeskiedenis*, Pretoria 1988: 428-439.

Tennyson, Alfred, *The works of Alfred Lord Tennyson* (ed. Karen Hodder), Herts 2008.

Turner, Victor, *Dramas, fields, and metaphors. Symbolic action in human society*, London 1975.